

УРБООКОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ

УДК 574+502.3

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТА ЛЬВОВА

М. Назарук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розглянуто головні регіональні особливості соціально-екологічного дослідження міста. Виявлено об'єктно-предметну основу соціально-екологічної ситуації. Визначено найважливіші чинники формування сучасної соціально-екологічної ситуації в місті. Досліджено основні важелі природокористування на території міста.

Ключові слова: регіон, соціально-екологічна ситуація, міське середовище, м. Львів, територія.

Дослідження соціально-екологічної ситуації у місті Львові спрямоване на наукове обґрунтування стратегії досягнення максимальної комфортності життєдіяльності населення, що в ньому проживає. Визначення природно-ресурсної складової як частини досліджень розвитку і розміщення продуктивних сил забезпечується розвитком економіки й усвідомленням суспільством значущості екологічних проблем, виявлення на підставі історичного і структурного аналізу динаміки взаємодії та розвитку наявних у минулому природної та антропогенної складових урбоєкосистеми на різних етапах суспільного розвитку.

Окремі аспекти соціально-екологічного дослідження міста Львова розглянуто у працях багатьох вчених. Як складний комплекс соціально-економічних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних проблем досліджує місто М. М. Габрель, вирізняючи основні пріоритети, зокрема підвищення соціально-економічної ефективності, покращення екологічних параметрів і збереження природного середовища [5]. Основні напрями урбанізації природного середовища вивчає В. П. Кучерявий. На цій основі автор розробляє класифікаційні підходи до ландшафтно-типологічного та історичного аналізу міської екосистеми. Велике значення приділяє вивченню фітоценотичного покриву у місті, ролі зеленої зони міста [13].

Окремі компоненти природного середовища, їхній екологічний стан і перспективи використання розглянуто у працях А. А. Бокотєя [2], І. М. Горбаня [8], П. С. Гнатіва [7], К. А. Татарінова [15], М. С. Андріанова [1], О. Б. Вовк [3], С. О. Волгіна, А. Т. Зеленчука [4]. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз, проблеми рекреації та використання природно-заповідного фонду досліджено у працях К. І. Геренчука [6], І. П. Ковальчука [11]. Еколого-економічні засади природокористування на території

міста висвітлено у працях В. С. Кравціва [12], Л. С. Гринів [9]. Історію соціуму на фоні історії урбаністики, просторово-територіальні та демографічні проблеми розглянуто в працях М. Долинської [10], Л. Т. Шевчук [16] та інших.

Складність дослідження соціально-екологічної ситуації полягає, по-перше, в багатоваріантності й регіональній специфічності соціальних процесів, які на неї впливають, та їхніх наслідків; по-друге, в необхідності врахування не тільки міри, а й особливостей територіальної диференціації несприятливості соціально-екологічної ситуації; по-третє, у відносному характері одержуваної оцінки такої ситуації, яка, з одного боку, багато в чому суб'єктивна, а з іншого – повинна спиратися на об'єктивно існуючу ієрархію “стандартів” якості життєдіяльності мешканців міста.

Створюване людиною міське середовище стає важливою особливістю процесу взаємодії людини і природи. Місто, здебільшого, захоплює людей соціальними та економічними вигодами, серед яких можна виокремити медицину, освіту, різноманітні соціальні послуги, наявність робочих місць тощо. Погіршення умов життєдіяльності населення міста визначається не лише природно-екологічними чинниками. Важливу роль щодо цього відіграє соціально-екологічна ситуація, несприятливість і напруженість якої має часом вирішальне значення у формуванні рівня комфортності життя людини. Тим самим екологічна ситуація відображає якість не лише природного, а й соціального середовища, ступінь його відповідності певним критеріям комфортності. Якість соціального середовища значною мірою складається внаслідок численних виробничо- й природно-соціальних відносин, які мають не лише регіональний, але й міжрегіональний характер.

Соціальні аспекти екологічного стану відображає, як згадувалося, соціально-екологічна ситуація. Її дослідження дає змогу оцінити комплекс умов, що визначають фізичне, психічне й соціальне здоров'я людини та суспільства загалом [14]. Таке розуміння суті соціально-екологічної ситуації багато в чому зумовило виокремлення її структурних блоків. Серед них: демографічний, соціально-виробничий, соціально-інфраструктурний, соціально-споживчий, соціально-політичний та етнокультурний.

Унаслідок структурного перетворення природних ландшафтів, невідповідності і протиставлення міського ландшафту його природній підоснові, великій концентрації людей, автотранспорту і промисловості на обмеженій території активізуються негативні природні процеси і виникають цілком нові, раніше не існуючі антропогенно спровоковані процеси. Наприклад: осипи, обвали, вивітрювання, зсуви, ерозія, ущільнення ґрунту, підтоплення, зміна водного балансу, збільшення рівня шуму, забруднення всіх середовищ. Природне довкілля у Львові зазнало найбільших перетворень у другій половині ХХ ст., коли природний чинник почав відігравати підпорядковану роль. З метою містобудування було засипано русла малих річок, розпочато осушення боліт, розробку корисних копалин тощо. Під час спорудження залізниці створювалися насипи та виїмки. Широкого розповсюдження набуло терасування схилів, руйнування малих форм рельєфу. Найменшого антропогенного впливу зазнали рекреаційні території міста. Невибагливі до свого розташування, вони займають схилі вододільні ділянки (Стрийський парк, Цитадель, парк Дружба).

На думку багатьох авторів, зміна довкілля є головним чинником, що впливає на розвиток соціального, оскільки передбачає впровадження змін. Далі починають спільно діяти два взаємно стимуляційних елементи.

Необхідно зазначити, що сучасні міста функціонують не тільки у дуже динамічному довкіллі, але й у неоднорідному, в якому кожен з його складових елементів перебуває під впливом інших. Реакція суспільства на зміни у довкіллі повинна відчуватись на всіх рівнях паралельного процесу пристосування. Зазначимо, що одним з атрибутів адаптації – поза суб'єктом, метою, механізмом та часом – є простір. Можна стверджувати, що прийнята стратегія адаптації та її результати мають свій просторовий вимір. Оскільки територія міста збільшилася за історичний розвиток в десятки разів, відповідно, процеси природокористування набували в кожен історичну епоху іншої конфігурації. Процес їхнього впровадження здійснювався кожен раз іншими методами та супроводжувався іншими видами діяльності, що накладало свій відбиток на екологічну ситуацію в регіоні. Основу міста складає суспільно-територіальний комплекс, що має певні базові структури. Головною серед них є компонентна структура, яку представлено соціальною, економічною, природно-ресурсною та управлінськими компонентами. У свою чергу, кожен з цих компонентів налічує певні групи елементів, склад і взаємозв'язок яких дає змогу вирізнити як окремі утворення економічну, соціальну та інші структури другого порядку. Серед базових структур міста особливе значення, як ми вже зазначали, має територіальна структура, що розкриває його просторову будову. Основу цієї структури складають населені пункти та субрегіони різного порядку (компоненти територіальної структури), що пов'язані між собою транспортно-комунікаційною мережею. Львів вирізняється кількома істотними особливостями фізико-географічного, архітектурно-планувального й економічного характеру, які суттєво загострюють проблеми соціоекологічного стану міста. Серед них: численні підйоми і спуски великої крутості, яких неможливо уникнути при трасуванні вуличної мережі (внаслідок пересічного рельєфу міста); кліматичні особливості (слабка аерація, часті тумани тощо); густа мережа вулиць з великою кількістю перехресть, вузькі проїзні ділянки вулиць у центральній частині; радіально-кільцева мережа вулиць зі слабовираженими кільцевими елементами; дисперсне розміщення багатьох підприємств із загальним вектором тяжіння до центральної частини простягання найбільш напружених транспортних магістралей через житлові квартали за відсутності належних санітарних розривів. Регіональні особливості формування транспортно-комунікаційної мережі зумовлені впливом різних чинників, таких як планування структури, економіко-географічне положення Львова як найбільшого економічного та політичного центру західного регіону, наявність зовнішніх зв'язків, рельєф місцевості.

Децентралізація управління пасажирськими перевезеннями спричинила до нерівномірності розподілу транспортних засобів і погіршення якості транспортних послуг на території міста. У період інтенсивного формування ринкових відносин через приватизацію відбулося подрібнення автотранспортних підприємств, різко збільшилася кількість індивідуальних власників, які володіють кількома автомобілями і не мають належної для здійснення цієї діяльності кваліфікації, не знають чинних нормативних документів. Для отримання і примноження прибутку підприємці економить на всьому: на персоналі, якісному рухомому складі, належному ремонті, технічному обслуговуванні, а понад усе – на створенні відповідної інфраструктури та матеріально-технічної бази. Перенасиченість транспортної мережі міста маршрутними засобами малої місткості спричинює до порушення правил перевезення і правил дорожнього

руху, а загалом – до збільшення забруднення навколишнього середовища. Усе це зумовлює до погіршення екологічного стану, руйнування будинків, до заторів на вулицях, що підвищує рівень аварійності та постійні нарікання територіальної громади міста. Неврегульований приплив індивідуального автотранспорту міста як на самих магістралях, так і безпосередньо на сельбищній території зумовлює до вилучення значних площ для розміщення автостоянок, розширення об'єктів транспортного обслуговування, ущільнення території житлових районів, у тім числі житлової забудови, а зрештою – погіршення умов проживання. Сьогодні навколо нових житлових будинків замість нормативних за площею дитячих і господарських майданчиків, місць відпочинку для дорослих проєктують чималі за площею наземні автостоянки, які займають значну частину прибудинкової території. Це спричинює не тільки скорочення її корисної площі, перетворення ландшафту житлової зони на так звані “технопарки” й погіршення психоемоційного відновлення та відпочинку мешканців, а й підвищення рівнів загазованості приземного шару атмосфери та шуму на прибудинковій території, створює реальні умови погіршення для життєдіяльності та здоров'я населення.

У сучасних умовах розвитку міста не можна не згадати ще про надзвичайно важливі чинники, які уже сьогодні мають величезний вплив на стан компонентів природи та підвищений ризик у природокористуванні і можливому погіршенні соціально-екологічної ситуації на території. Йдеться про застарілість основних фондів виробництва, застарілі технології, накопичення різного гатунку виробництв. Актуальною проблемою для міста є тенденція наближення й навіть проникнення промислових підприємств до житлових забудов, зазвичай, не окремо визначеними за обсягом територіями, а у вигляді “черезсмужжя”, що порушує вирішення головних містобудівних завдань. Відбувається безпосереднє наближення потенційних джерел забруднення атмосферного повітря промисловими викидами, з підвищеними рівнями шуму та електромагнітних полів до житлової забудови. Загострюється проблема дотримання нормативних рівнів якості довкілля житлової зони. Така тенденція є об'єктивною реалією часу, складовою істотних процесів реструктуризації колишніх об'єктів нежитлового призначення, що відбуваються у місті. І це зрозуміло. Наявність готових капітальних споруд з відповідною внутрішньою інфраструктурою, інженерних мереж забезпечення цих об'єктів (водопровід, каналізація, електрика тощо) і максимальне наближення до потенційних споживачів кінцевої продукції, перспектива мінімальних капіталовкладень в організацію того чи іншого виробництва на визначеній ділянці роблять такі території інвестиційно привабливими (наприклад, території заводу телеграфно-телефонної апаратури, ВО “Кінескоп”, ВО “Електрон” – район вул. Стороженка). Та зважаючи на можливі вищезгадані несприятливі наслідки впливу на умови проживання і здоров'я населення прилеглої житлової зони, вважаємо допустимим певне наближення до житлової забудови лише підприємств IV–V класів небезпеки за діючою санітарною класифікацією, так званих підприємств малої потужності. Безперечною вимогою щодо можливості наближення промислових міні-підприємств до житлової забудови є дотримання вимог гігієнічних нормативів з охорони атмосферного повітря та безпечного шумового режиму.

Головними негативними наслідками розвитку промисловості на території Львова є:

- Концентрація промислових об'єктів на обмеженій території, що спричинило формування локальних ареалів з високим рівнем забруднення компонентів природного середовища.
- Несприятлива територіально-планувальна структура зумовлена підпорядкованістю інтересам нарощування промислового потенціалу, внаслідок чого промислові підприємства часто оточені житловими масивами, а значні потоки транспорту проходять через місто, що суттєво збільшує загазованість.
- Другорядність проблем містобудування порівняно з пріоритетами промислового розвитку, що спричинило занедбаність таких важливих сфер життєдіяльності, як водопровід і каналізаційна мережа, технічний стан яких безпосередньо впливає на екологічний стан міста та якість питної води.

На початок ХХІ ст. у житловому фонді Львова склалася його невідповідність новим архітектурно-планувальним і санітарним вимогам; зафіксовано високий рівень морального та фізичного зносу, низький функціонально-планувальний рівень квартир. Найскладніша ситуація в центральній частині міста, де розташовано 960 будинків, з яких 95% – житлових (625 перебувають у незадовільному технічному стані). На початку 90-х років ХХ ст. у будівлях центральної частини почали масово з'являтися тріщини в несучих конструкціях (фундаментах, стінах, перекриттях). Основними причинами руйнувань в історичній забудові стали:

- гідрологічні процеси – різка зміна рівня ґрунтових вод;
- незадовільний стан підземних інженерних мереж, побудованих ще у 1895–1934 роках;
- зростання динамічних навантажень від сучасного транспорту;
- істотне зростання хімічної агресивності стоків, електричної агресивності; природне старіння будівель, споруд та інженерних мереж.

Висновки. По-перше, соціально-економічний розвиток території, його рівень і його безпосередній вплив на життя людини найбільш концентровано відображається в екологічній ситуації, оскільки у місті Львові вона чітко екстраполюється з історичним розвитком виробництва та просторово-часовими чинниками; можна стверджувати про їхню взаємозалежність і взаєморозвиток. По-друге, соціально-екологічна ситуація, її стан є результатом найчисленніших і різнохарактерних процесів життєдіяльності суспільства і його взаємодії з природою в конкретному регіоні, причому її розміри та ранг можуть певним чином впливати на особливості проходження таких процесів та їхнє поєднання. По-третє, істотне значення має взаємозв'язок різних аспектів екологічної ситуації, основним з яких є природний, економічний і соціальний. Усе це зумовлює надзвичайну складність процесів формування екологічної ситуації та її вплив на розвиток міста. По-четверте, в екологічному аспекті Львів, який є антропогенним, зокрема, урбанізованим ландшафтом, належить розглядати з двох позицій: не тільки щодо людини як живої істоти з міським природним середовищем, а й з точки зору духовного стосунку людей до створеного ними образу міста. По-п'яте, у місті соціально-екологічна ситуація тісно пов'язана із загальною соціально-економічною та реалізацією екологічної, містобудівної і житлової політики. Для вирішення певних проблем необхідне впровадження нових механізмів управління. Одним із них є екологізація управління територією міста, що реалізується у результаті виконання основних принципів управління територією. Екологізацію території міста

необхідно базувати на концепції сталого розвитку міста, що передбачатиме узгодження і гармонізацію соціальної, економічної та екологічної складових функціонування міської соціоекосистеми задля поліпшення добробуту, здоров'я людей та охорони навколишнього природного середовища.

1. Андрианов М. С. Микроклиматические особенности города Львова // Географ. сб. – Львов: Изд-во Львов. гос. ун-та, 1951. – Вып. 1. – С. 93–100.
2. Бокотей А. А. Видовий склад і чисельність орнітофауни м. Львова // Наукові записки ДПМ НАН України, 1994. – С. 11
3. Вовк О. Б. Особливості ґрунтового моніторингу в умовах міста (на прикладі м. Львова) // Екологія та ноосферологія. – 2007 – Т. XVIII. – № 1–2. – С. 57–63.
4. Волгін С. О., Зеленчук А. Т. Синантропізація флори як показник антропогенної трансформації екосистем м. Львова // Урбанізація як фактор змін біогеоценотичного покриву // Мат-ли конф. (Львів–Яремче, 21–23 вересня 1994 р). – Львів, 1994. – С. 21–23.
5. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем / Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – К.: Вид. дім. А.С.С., 2004. – 400 с.
6. Геренчук К. І. Деякі питання охорони природи приміської зони Львова // Вісн. Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка: Сер. геогр. – Львів: Вища шк., 1973. – Вип. 8. – С.3–8.
7. Гнатів Петро. Екологічні проблеми інтродукції деревних рослин у техногенному середовищі Львова // Екологічні проблеми природокористування та біорізноманіття Львівщини. – Львів: НТШ, 2001. – Т. 7.
8. Горбань І. М. Нові адаптації птахів у місті Львові // Проблеми урбоекології і фітомеліорації / Тез. доп. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10–12 вересня 1991р.). – Львів, 1991. – С. 122.
9. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – 2001. – 224 с.
10. Долинська М. Львів: простір і мешканці (історико-урбаністичний нарис). – Львів: Вид-во. Укр. католицького ун-ту. – 2005. – 90 с.
11. Ковальчук І. П. Еколого-геоморфологічний аналіз урбосистем // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф.: Українська геоморфологія: стан і перспективи. – Львів, 1997. – С. 202–204.
12. Кравців В. С. Соціально-економічні передумови формування природоохоронної стратегії / Мат-ли Всеукр. конф.: Теоретичні та прикладні аспекти соціоекотології (Львів, 7–11 жовтня 1996 р.). – Львів, 1996. – Т. 2. – С. 185–187.
13. Кучерявий В. П. Урбоекологія: Підручник. – Львів: Світ, 2002. – 440 с.
14. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словар-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
15. Татаринів К. А. Фауна урбанізованого оточення та екологічні адаптації видів. Нові адаптації птахів у місті Львові // Тез. доп. наук.-практ. конф.: Проблеми урбоекології і фітомеліорації (м. Львів, 10–12 вересня 1991р.). – Львів, 1991. – С. 33.
16. Шевчук Л. Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів, 2003. – 489 с.

THE REGIONAL PECULIARITIES OF THE SOCIO- ECOLOGICAL LVIV CITY'S RESEARCH

M. Nazaruk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Dorozhenka St., 41, Lviv, 79000, Ukraine*

The main regional peculiarities of the socio-ecological city's research are considered. The object – subject base of social-ecological situation is disclosed. The principle factors of the formation of the social-ecological situation in the city are determined. The basic levers of the nature management on the city's territory are explored.

Key words: a region, the social-ecological situation, an urban environment, Lviv city, a territory.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ГОРОДА ЛЬВОВА

М. Назарук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Рассмотрены главные региональные особенности социально-экологического исследования города. Обнаружена объектно-предметная основа социально-экологической ситуации. Определены наиболее важные факторы формирования современной социально-экологической ситуации в городе. Исследованы основные рычаги природопользования на территории города.

Ключевые слова: регион, социально-экологическая ситуация, городская среда, г. Львов, территория.

Стаття надійшла до редколегії 08. 09. 2008

Прийнята до друку 09. 02. 2009